

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING NUTQ MADANIYATI TUZILMASI, KOMPONENTLARI VA RIVOJLANISH OMILLARI

VALIJONOV AKRAM AYUBJONOVICH
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM FAN INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
OSIYO XALQARO UNIVERSITETI

Annotatsiya: Bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyati tuzilmasi, uning komponentlari va rivojlanish omillari tahlil qilinadi. Nutq madaniyati, o'qituvchining pedagogik faoliyatida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ta'lim jarayonida o'quvchilar bilan samarali muloqot qilishni ta'minlaydi. Maqolada nutq madaniyatining asosiy tarkibiy qismlari, jumladan, til ko'nikmalari, muloqot qoidalari va etikett qoidalari keltiriladi. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan omillar, jumladan, metodik tayyorgarlik, interaktiv usullar va o'z-o'zini rivojlantirish jarayonlari ham ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot natijalari ta'lim jarayonida o'qituvchilarning nutq madaniyatini oshirishga yordam beradigan tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Nutq madaniyati, Bo'lajak o'qituvchilar, Tuzilma, Komponentlar, Rivojlanish omillari.

Kirish.

Ta'lim jarayonida o'qituvchining nutq madaniyati muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilar bilan muloqotda bo'lgan shaxsdir. Ularning nutq madaniyati esa ta'lim sifatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyati tuzilmasi, uning asosiy komponentlari va rivojlanish omillari tahlil qilinadi. Nutq madaniyati - bu individning nutq faoliyatida ko'rsatgan madaniy darajasi, tilni qo'llash mahorati va muloqot qoidalariga rioya qilishidir. Bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyati quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat: O'qituvchilarning tilni to'g'ri va ravon ishlatishi, grammatik qoidalar va lug'at boyligini o'z ichiga oladi. Bu ko'nikmalar o'qituvchining fikrlarini aniq ifoda etishiga yordam beradi. O'qituvchi o'z fikrlarini etkazishda qanday muloqot usullaridan foydalanishi, tinglovchilar bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyatidir. Bu qoidalariga tinglash, savol berish, fikr bildirish va bahs-munozara qilish kiradi. Muloqotda axloqiy me'yorlar va ijtimoiy etikett qoidalariga rioya qilish muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar o'z nutqlarida hurmat, samimiyat va e'tibor ko'rsatishlari zarur. O'qituvchining emotsional holatini boshqarish, o'z his-tuyg'ularini ifoda etish va boshqalarning

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

his-tuyg'ularini tushunish qobiliyati ham nutq madaniyatining bir qismidir. Bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish uchun bir qator omillar mavjud: Ta'lim jarayonida o'qituvchilar uchun maxsus metodik kurslar va seminarlar o'tkazilishi zarur. Bunday tadbirlar o'qituvchilarga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishga yordam beradi. O'qituvchilarni interaktiv darslar orqali o'qitish ularning nutq madaniyatini oshiradi. Guruhli muhokamalar, rolly o'yinlar va simulyatsiyalar kabi metodlar orqali o'qituvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, boshqalar bilan samarali muloqot qilishga o'rganadilar. O'qituvchilar o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilab borishlari kerak. Kitoblar o'qish, onlayn kurslar va seminarlar orqali yangi bilimlarni egallash ularning nutq madaniyatini oshirishga yordam beradi. Tajribali o'qituvchilar bilan muloqot qilish, ularning tajribalaridan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ular o'z bilimlari va ko'nikmalarini boshqalarga etkazish orqali yangi avlod o'qituvchilariga yo'l-yo'riq ko'rsatadilar. O'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda o'zaro baholash jarayoni muhimdir. Ular bir-birining nutq madaniyatini tahlil qilib, takliflar berishlari mumkin. Bu jarayon ko'p hollarda konstruktiv tanqid va fikr almashishga olib keladi. Bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyati ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Ularning nutq madaniyatini rivojlantirish uchun yuqorida keltirilgan komponentlar va rivojlanish omillarini hisobga olish zarur. Nutq madaniyati yuqori darajada bo'lgan o'qituvchi nafaqat bilimlarni samarali yetkazadi, balki o'quvchilar bilan mustahkam muloqot o'rnatadi. Bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi va kelajak avlodning bilim darajasini yuksaltirishga yordam beradi. Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida nutq madaniyatiga alohida e'tibor qaratilishi zarur.

Nutq madaniyati komponenti	Tarkibiy mazmuni va elementlari	Rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar
Lingvistik komponent	Adabiy til me'yorlari (orfoepik, grammatik, leksik va uslubiy to'g'rilik).	Oliy ta'limdagi nazariy bilimlar, filologik fanlarni o'zlashtirish darajasi.
Kommunikativ komponent	Nutqning boyligi, aniqligi, mantiqiyligi, ifodaliligi va vaziyatga mosligi.	Pedagogik amaliyot, auditoriya bilan jonli muloqot tajribasi, notiqlik san'ati.
Etik-estetik komponent	Nutq odobi, xushmuomalalik, tinglovchiga hurmat, nutqning estetik jozibadorligi.	Shaxsiy tarbiya, madaniy muhit, pedagogik etika qoidalarini o'zlashtirish.
Psixologik komponent	Nutqiy o'z-o'zini boshqarish, emotsional barqarorlik, auditoriyani his qilish.	Psixologik treninglar, o'z-o'zini tahlil qilish (refleksiya), hissiy intellekt.
Texnologik komponent	Nutq texnikasi (nafas, ovoz, diksiya), raqamli muloqot madaniyati.	Maxsus mashqlar, media-savodxonlik, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish.

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchining nutq madaniyati faqatgina til qoidalarini bilish bilan cheklanib qolmay, u bir qancha

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

o'zaro bog'liq tizimlardan tashkil topadi. Tahlil natijasida quyidagi muhim jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

➤ Nazariya va amaliyotning uyg'unligi:

Lingvistik komponent o'qituvchi nutqining "poydevori" hisoblansa, kommunikativ komponent uning "binosi"dir. Bo'lajak o'qituvchi oliy ta'lim muassasasida til me'yorlarini (nazariya) o'rgansa, pedagogik amaliyot jarayonida (faktor) ushbu bilimlarni jonli muloqotga ko'chira olish mahoratini shakllantiradi. Nutqning aniqligi va mantiqiyligi dars samaradorligini ta'minlovchi asosiy vositadir.

➤ Shaxsiy madaniyat va kasbiy etika:

Etik-estetik komponent o'qituvchi shaxsining ma'naviy qiyofasini ochib beradi. O'qituvchi nutqi o'quvchi uchun nafaqat bilim manbai, balki muloqot andozasi hamdir. Bu borada rivojlanish omili sifatida ijtimoiy muhit va o'qituvchining badiiy adabiyotga bo'lgan mehri muhim rol o'ynaydi. Nutqdagi samimiylik va hurmat auditoriya bilan ishonchli aloqa o'rnatishga xizmat qiladi.

➤ Ichki barqarorlik va texnik mahorat:

Psixologik va texnologik komponentlar o'qituvchining o'z nutqini boshqara olish qobiliyatini ifodalaydi. Psixologik omillar (hayajonni yengish, emotsional barqarorlik) o'qituvchiga kutilmagan pedagogik vaziyatlardan chiqib ketish imkonini beradi. Nutq texnikasi (diksiya, ovoz tembri) esa axborotning tinglovchiga charchoqsiz va tushunarli yetib borishini ta'minlaydi.

➤ Rivojlanishning davomiyligi:

Jadvaldagi rivojlanish omillari shuni ko'rsatadiki, nutq madaniyati o'z-o'zidan shakllanmaydi. Bu oliy ta'lim tizimi, shaxsiy mutolaa va muntazam amaliy tajribaning samarasi hisoblanadi. Raqamli muhitda muloqot qilishning yangi talablari (texnologik komponent) esa bugungi kun o'qituvchisidan doimiy ravishda o'z ustida ishlashni talab etadi. Bo'lajak o'qituvchi nutq madaniyatining barcha komponentlari o'zaro zanjir kabi bog'langan. Ulardan birining yetishmasligi (masalan, bilim boru, etika yo'q yoki mahorat boru, til me'yori buzilgan) o'qituvchining kasbiy nufuziga putur yetkazadi. Shu sababli, bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda ushbu komponentlarning barchasini kompleks rivojlantirish lozim

Xulosa.

Bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyati ularning nafaqat kasbiy mahorati, balki shaxsiy kamoloti va ijtimoiy nufuzini belgilovchi asosiy omildir. O'qituvchi nutqi ta'lim jarayonida asosiy mehnat quroli vazifasini o'taydi, shuning uchun uning tuzilmasi va komponentlarini chuqur o'rganish muhim ahamiyatga ega. Nutq madaniyati tuzilmasi murakkab tizim bo'lib, u lingvistik (til me'yorlariga rioya qilish), kommunikativ (vaziyatga qarab uslub tanlash) va etik (muloqot odobi) komponentlarni o'z ichiga oladi. O'qituvchi nutqi nafaqat

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

axborot uzatuvchi, balki o'quvchilar uchun namunaviy andoza bo'lishi lozim. Nutq madaniyatini rivojlantirish omillari orasida oliy ta'limdagi nazariy tayyorgarlik, pedagogik amaliyot jarayonidagi jonli muloqot, badiiy adabiyot mutolaasi va o'z ustida muntazam ishlash (refleksiya) alohida o'rin tutadi. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida bo'lajak pedagoglardan nafaqat an'anaviy nutq mahorati, balki raqamli muloqot etikasi va media-savodxonlik ham talab etilmoqda. Bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish - bu shunchaki til qoidalarini o'rgatish emas, balki intellektual salohiyatli, hissiy intellekti rivojlangan va muloqotga tayyor professional shaxsni tarbiyalash jarayonidir. Nutqiy madaniyati yuksak pedagog auditoriyani boshqarishda, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatishda va ta'lim-tarbiya sifatini oshirishda muvaffaqiyatga erishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov, E. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: Fan, 2012. – 150-165-b.
2. Ismoilov, A. Pedagogik muloqot madaniyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2015. – 45-58-b.
3. Muslimov, N. A. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy shakllanishi. – Toshkent: Fan, 2007. – 112-125-b.
4. Qudratov, T. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1993. – 78-92-b.